

ઈન્દુલાલ ગાંધી

(જન્મ : 9-12-1905; અવસાન : 10-1-1986)

ઈન્દુલાલ ફુલચંદ ગાંધી ત્રીસીના આપણા એક ઉલ્લેખપાત્ર કવિ છે. તેઓ મકનસર (મોરબી)ના વતની હતા. એમણે ગીતો, કથાકાવ્યો, સોનેટો આપ્યાં છે. ઈન્ટર આર્ટ્સ સુધી અભ્યાસ કર્યા પછી તેમણે પત્રકારત્વક્ષેત્રે ખેડાણ કર્યું હતું. તેમણે આકાશવાણીમાં પોતાની સેવાઓ આપી. કેટલાંક સામયિક-સંપાદનો પણ કર્યાં. ‘તેજરેખા’, ‘જીવનનાં જળ’, ‘ખંડિત મૂર્તિઓ’, ‘શતદલ’, ‘ગોરસી’, ‘ઈંધણાં’, ‘ઉન્મેષ’ એમનાં કાવ્યસંગ્રહો છે.

‘ભાણી’ કથા કાવ્ય છે. કંગાળ દરિદ્ર કન્યાની કરુણા ઉપજાવે એવી સ્થિતિનું વર્ણન કરીને, સમાજની વિષમ સ્થિતિનું કવિએ વેધક વર્ણન કર્યું છે.

દિવાળીના દિન આવતા જાણી,
ભાદરમાં ધુએ લૂગડાં ભાણી.
માથે હતું કાળી રાતનું ધાબું,
માગી-ત્રાગી કર્યો એકઠો સાબુ :
‘કોડી વિનાની હું કેટલે આંબું?’
રૂદિયામાં એમ રડતી છાની,
ભાદરમાં ધુએ લૂગડાં ભાણી.
લૂગડાંમાં એક સાડલો જૂનો,
ઘાઘરોયે મેલોદાટ કે’દુનો :
કમખાએ કર્યો કેવડો ગુનો?
તીને ત્રોફાયેલ ચીંથરાને કેમ ઝીંકવું તાણી?
ભાદરમાં ધુએ લૂગડાં ભાણી.
ઔઢણું પે’રે ને ઘાઘરો ધુએ,
ઘાઘરો ઓઢે ને ઓઢણું ધુએ;
બીતી બીતી ચારે દિશમાં જુએ,
એને ઉઘાડાં અંગેઅંગમાંથી આતમા ચૂવે :
લાખ ટકાની આબરૂને એણે સોડમાં તાણી,
ભાદરમાં ધુએ લૂગડાં ભાણી.
ઊભાં ઊભાં કરે ઝાડવાં વાતું,
ચીભડાં વેચીને પેટડાં ભરતી,
ક્યાંથી મળે એને ચીંથરું ચોથું?
વસ્તર વિનાની ઈસ્તરી જાતની આબરૂ સારું
પડી જતી નથી કેમ મો’લાતું?

શિયાળવાંની છૂટતી વાણી,
ભાદરમાં ધુએ લૂગડાં ભાણી.
અંગે અંગે આવ્યું ટાઢનું તેડું,
કેમ કરી થાવું ઝૂંપડી ભેળું?
વાયુની પાંખ ઉડાડતી વેળુ :
જેમ તેમ પે'રી લૂગડાં નાઠી,
ઠેસ, ઠેબાં-ગડથોલિયાં ખાતી :
ધ્રૂજતી ધ્રૂજતી
કાયા સંતાડતી
કૂબે પહોંચતાં તો પટકાણી
રાંકની રાણી :
ભાદરમાં ધુએ લૂગડાં ભાણી.

(‘ગોરસી’)

શબ્દ-સમજૂતી

માગી-ત્રાગી માગી માગીને, અત્યંત આજીજીપૂર્વક, કાલાવાલા કરીને, ભીખ માગીને; કોડી એક નાનામાં નાનું જૂનું ચલણ — અહીં પાઈ કે પૈસો; આંબું પહોંચું; કમખો કસવાળું કપડું, કસવાળી નાની ચોળી; મો'લાતું મહેલો, હવેલીઓ; કૂબો ઘાસપાલાથી બનાવેલું, સામાન્ય રીતે ગોળ આકારનું અને માથે ઘૂમટાકાર છાપરાવાળું ઝૂંપડું.

સ્વાધ્યાય

- નીચેના પ્રશ્નોના એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો :
 - ભાણીએ કપડાં ધોવાનો કયો સમય પસંદ કર્યો છે?
 - ભાદરને કાંઠે કપડાં ધોતી ભાણીની શી મૂંઝવણ છે?
- નીચેના પ્રશ્નોના બે-ત્રણ વાક્યમાં ઉત્તર લખો :
 - ‘વસ્તર વિનાની...કેમ મો'લાતું’ આ પંક્તિ પાછળનો કટાક્ષ સ્પષ્ટ કરો.
- નીચેના પ્રશ્નોના સવિસ્તર ઉત્તર લખો :
 - ભાણીની કરુણ પરિસ્થિતિનું વર્ણન કરો.
 - કાવ્યમાં આલેખાયેલી સામાજિક આર્થિક વિષમતા વર્ણવો.

વિદ્યાર્થી-પ્રવૃત્તિ

- આ કાવ્યનું સમૂહગાન કરો.
- તમારી આસપાસ કોઈ અભણ બાળકી રહેતી હોય તો તેને અક્ષરજ્ઞાન આપો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

પ્રસ્તુત કાવ્ય, કથાકાવ્ય છે. કંગાળ-દરિદ્ર કન્યાને જોતાં મનમાં પ્રસરતી કરુણા જેટલી તીવ્ર છે, એટલાં જ એને વ્યક્ત કરવા કવિએ પ્રયોજેલાં ઉપાદાનો (કથા, છંદ, લય, ઢાળ, પ્રાસ) નોંધપાત્ર છે. કવિએ ભાવાભિવ્યક્તિ માટે પ્રયોજેલી પ્રયુક્તિઓ (ડિવાઈસિસ)ની સાભિપ્રાયતા નોંધો.

દા.ત., ‘ઓઢણું પે’રે... દિશામાં જુએ’ પંક્તિઓ વાંચો.

એમાં બે વાર ‘ધુએ’ સાથેના ‘જુએ’ પ્રાસની યોજના જુઓ. પ્રાસના બે કાંઠા વચ્ચે સમય, સ્થળ, આબરૂ, ભીતિ સાથે કરુણાનાં જળ આપણને કેવાં ભીંજવે છે!

શિક્ષક-પ્રવૃત્તિ

- વિદ્યાર્થીઓને તેમનાં દાદા-દાદી પાસેથી પહેલાંના જમાનાની વાતો સાંભળીને આવવાનું કહો. પછી વર્ગખંડમાં વિદ્યાર્થી પાસેથી એની અહેવાલરૂપે નોંધ બનાવડાવો.

કાવ્ય-કંડિકાઓ

જિંદગીનો એ જ સાચેસાચ પડઘો છે ‘ગની’,
હોય ના વ્યક્તિ ને એનું નામ બોલાયા કરે.

— ગની દહીંવાલા

સુખ દુઃખ મનમાં ન આણીએ, ઘટ સાથે રે ઘડિયાં;
ટાળ્યાં તે કોઈનાં નવ ટળે, રઘુનાથનાં જડિયાં.

— નરસિંહ મહેતા

ગુજારે જે શિરે તારે જગતનો નાથ તે સહેજે,
ગણ્યું જે ખ્યારું ખ્યારાએ અતિખ્યારું ગણી લેજે.

— બાલાશંકર કંથારિયા

